

תנא דב' ר' ישמעאל אם כגוע כד מנזיל זה

משכחא לבית המדרש

אם אבן הוא נימנח אם ברזל הוא מתפוצץ

גיליון מס' 229 ניסן תשפ"ב

מפני קדושת המועד

הדפסת הגיליון בחולו של מועד מותרת רק לצורך המועד עצמו

פסח

פרשת אחרי מות

תוכן ענייני הגיליון

לדבקה בו אשה בהלל, יגיענו למועדים אחרים,
ניסים שנעשו לאבותינו, סומא פטור מהגדה 6
אגורה באהלך עולמים הרב חיים שאול
גריינמן זצ"ל, השקפה נכונה ע"י עסק התורה .. 9

מאמר העורך 'אחרי מות שני בני אהרן', שלא
נטלו עצה, אמונת ישראל בעת יציאת מצרים 1
לשמוע בקולו ביאורים בפרשת השבוע
מרבתינו מפרשי המקרא 3

מאמר העורך

מצינו בפרשתנו (טז, א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְנֵי אֶהֱרֹן בְּקִרְבָּתָם לִפְנֵי ה'
וַיִּמָּתוּ:

אמרו רבותינו (רבה כ, ח) בר קפרא בשם רבי ירמיה בן אלעזר אמר: בשביל ארבעה דברים מתו בניו של אהרן, על הקריבה, ועל הקרבה, על אש זרה, ועל שלא נטלו עצה זה מזה. על הקריבה וכו' ועל שלא נטלו עצה זה מזה, שנאמר (ויקרא י, א) 'אִישׁ מִחֻתָּתוֹ' איש מעצמו עשו שלא נטלו עצה זה מזה.

ויש בדברים בכדי התבוננות לראות ולהשכיל דרכי חיים. מונה ר' ירמיה את הסיבות אשר גרמו מיתתם של אותם קדושי עליון, וביחד עם ג' האיסורים שעברו עליהם נתבעו על דבר הרביעי, על שלא נטלו עצה זה מזה, ואי אפשר לומר שאילו היו נוטלים עצה זה מזה היו חוזרים בהם ממעשיהם, שהרי אחת היתה זעתם בכל שלושת הדברים האחרים.

ושמא חובתנו ללמוד ולהשכיל כי חובתנו בכל עת ליטול עצה זה מזה, כאשר מתעורר האדם לעשיית מעשה, ואף שלדעתו מעשה זה מצווה המחוייבת עשייה כעת, מכל מקום חלק בלתי נפרד מעשיית המעשה צריך להיות נטילת העצה על הדבר.

קוראים אנו ב'שביעי של פסח' את פרשת יציאת ישראל ממצרים, ושם נאמר (שמות יד, יא) **וַיֹּאמְרוּ אֶל מֹשֶׁה הַמַּבְלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בַּמִּדְבָּר מָה זֹאת עָשִׂיתָ לָנוּ לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם:**

וכתב הרש"ר הירש: היה בליבם ספק על שליחותו של משה, ובמצבם ומנקודת ראייתם היה זה ספק סביר מאד. היאך היו יכולים והיאך היו רשאים להניח, כי ה' יוליך אותם אל מטרותם בדרך כה מופלאה, שלא נשמעה ולא נראתה כמוה, ושעמדה בניגוד לכל יסוד טבעי? ספקות אלה, העולים תמיד מחדש בלב ישראל, הם תעודה חשובה המעידה על אמיתות שליחותו של משה רבנו, כפי שכבר העיר ר' יהודה הלוי בכוזרי (מאמר א, מט, נא, פז). לפני משה עמד עם בעל שכל בהיר וצלול, שלא נתערפל בהזיות הדמיון, ועם זה לא התמכר באמונה פזיזה לכל מאן דהוא. ואם בסופו של דבר העם הזה הלך למען 'תורת משה' למלחמה עם העולם, ולמענה עלה בשמחה על המוקד לפני מאות בשנים, הרי זאת ההוכחה כי שליחותו של זה האיש משה כבשה לעצמה, על ידי עוצמתם של עובדות ומעשים, את הכרתו של העם ששוב לא ניתנה לערעור.

בטרם יקרא הקורא בקול רם, ויהיו שיעמדו בעת קריאתו, את 'שירת הים', ושערי שמים יבקעו לקולו, ותהלך אש ארצה להביא דבר צדיק וישועתו למאמיניו, ניטיב לעשות אם נפנים את הדברים לתוככי נפשותינו אשר זה עתה יצאו לחירות עולם, הננו עם בעל שכל בהיר וצלול, שלא נתערפל בהזיות הדמיון, ולא התמכר באמונה פזיזה לכל מאן דהוא, או אז נזכה לקיום נבואתו שלך מיכה (ב, יג) **וַיַּעֲבֹר מִלְכָּם לַפְּנִיָּהֶם וְהָ בְּרֵאשִׁים.**

יתכן ואם ננהיג בנפשנו ליטול עצה זה מזה בעת קיום המצוות תקל עלינו העבודה להישאר בכלל בעלי השכל הבהיר והצלול, ולא נתערפל בהזיות דמיון.

העורך

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְנֵי אֱהֲרֹן בְּקִרְבָּתָם
לִפְנֵי ה' וַיִּמְתּוּ: (טו, א)

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה דַּבֵּר אֶל אֱהֲרֹן אָחִיךָ וְאֵל יִבְאָ בְּכָל יַעַת אֶל הַקֹּדֶשׁ מִבֵּית
לְפָרְכֶת אֶל פְּנֵי הַכִּפֹּרֶת אֲשֶׁר עַל הָאֹרֶן וְלֹא יָמוּת כִּי בַעֲנֵן אֶרְאֶה עַל הַכִּפֹּרֶת.

ביאר ה'שעמא דקרא' דהנה לא מצינו בשום מקום שנאמר גם 'וַיְדַבֵּר' וגם 'וַיֹּאמֶר'.
והנה כל המצוות הנוהגות לדורות נאמר בהם 'וַיְדַבֵּר' וכמ"ש במכות יא, א וכל שאינן
אלא לשעה נאמר 'וַיֹּאמֶר' [חוץ מאיזה יוצאים מן הכלל ויש בהן טעם].

ובפרשה זו יש גם מצוה הנוהגת לדורות וגם הנוהגת לשעה, כמ"ש בויקרא רבה
(כא) דאהרן הותר לבא בכל עת, ובלבד שיהא כסדר הזה, וכדמשמע פשטיה דקרא
ולכן גבי 'דַּבֵּר אֶל אֱהֲרֹן אָחִיךָ' נאמר 'וַיֹּאמֶר' שהוא מצוותו שלשעה, ובתחילה נאמר
'וַיְדַבֵּר' שהוא לכל הנהנים מצות דורות.

כְּתִיב בְּדִבְרֵי קֹדֶשׁ וּלְבָשׁ וּמְכַנְּסֵי בֶדֶד יִהְיוּ עַל בְּשָׂרוֹ
וּבְאַבְנֵיט בֶּדֶד יִחַגֵּר וּבְמִצְנַפֶּת בֶּדֶד יִצְנַף בְּגָדֵי קֹדֶשׁ הֵם
וְרַחֵץ בַּמַּיִם אֶת בְּשָׂרוֹ וּלְבָשָׁם: (טו ד)

כתב ה'כלי יקר': לפום ריהטא נראה שזולת הכפרה יש עוד תועלת שני בכניסת
כהן גדול לראות פני השכינה אחת בשנה, כדי לחזק האמונה כדרך שנראה ה' לכל
ישראל בהר סיני כדי לטעת בלבם דבור 'אֲנֹכִי וְלֹא יְהִי לְךָ', כך מידי שנה בשנה רצה
ה' להתראות אל הכהן שלוחם כדי לחדש האמונה בב' דברות אלו שהם יסוד האמונה.

ואם באולי עברו ישראל על 'לֹא תִרְצַח' וְלֹא תִנְאַף' כי הם מקבילים מול דבור
'אֲנֹכִי וְלֹא יְהִי לְךָ' כמו שבארנו למעלה (שמות לב, ו) ע"כ נצטוה הכהן ללבוש 'כְּתִיב
בְּדִבְרֵי קֹדֶשׁ' כי הכתונת ארוז"ל (ערכין טז, א) שמכפר על שפיכות דם 'וּמְכַנְּסֵי בֶדֶד' מכפרים
על גילוי עריות, כדי שלא יתנגדו אל ב' דברות 'אֲנֹכִי וְלֹא יְהִי לְךָ' ולכרות עליהם
ברית חדשה בכל שנה ושנה. ולפי שבעבודה זרה הקב"ה מעניש גם על המחשבה ע"כ
נאמר 'וּבְאַבְנֵיט בֶּדֶד יִחַגֵּר' כי האבנט מכפר על הרהור הלב (שם) ולפי שבכניסה זו נענשו
בני אהרן על שהסתכלו בשכינה מתוך לב גם ע"כ נאמר באהרן 'וּבְמִצְנַפֶּת בֶּדֶד יִצְנַף' כי
המצנפת מכפר על גסות הרוח.

וּכְפָר הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִמְשַׁח אֹתוֹ וְאֲשֶׁר יִמְלֵא אֶת יָדוֹ לְכַהֵן
תַּחַת אָבִיו וְלִבֵּשׁ אֶת בְּגָדֵי הַבָּד בְּגָדֵי הַקֹּדֶשׁ: (טו לט)

כתב הרש"ר הירש: נאמר כאן מחד 'לְכַהֵן תַּחַת אָבִיו', ומאידך 'וְאֲשֶׁר יִמְלֵא אֶת יָדוֹ', ולמדנו מכאן בתורת כהנים את עקרון 'זכות הירושה המותנית'. עיקרון זה נוהג בכל מינוי שיש בו שררה, ממשרת מלך ועד הנמוכה שבמשרות. וכך אמרו: 'לְכַהֵן תַּחַת אָבִיו', מלמד שהבן קודם לכל אדם. יכול אע"פ שאין ממלא מקומו של אביו, ת"ל 'וְאֲשֶׁר יִמְלֵא אֶת יָדוֹ', בזמן שהוא ממלא מקומו של אביו הוא קודם לכל אדם, ואם אינו ממלא מקומו של אביו יבוא אחר וישמש תחתיו. הווה אומר: אילו נאמר כאן רק 'לְכַהֵן תַּחַת אָבִיו' היתה זכות הירושה בלתי מותנית, והבן היה יורש את משרת אביו אפילו אין הוא מוכשר למלא את מקומו. אך נאמר כאן שקבלת המשרה תלויה בהרשאה מיוחדת 'וְאֲשֶׁר יִמְלֵא אֶת יָדוֹ', ונראה מכאן שהזכות לרשת משרה איננה בלתי מותנית כזכות לרשת עזבון, אלא היא תלויה במעלתו ובכשרונו של היורש. האומה או הקהילה חייבת לבחון את סגולותיו של הבן, אם הוא מוכשר למלא מקום אביו, הרי הוא קודם לכל אדם. ואין האומה או הקהילה רשאית לתת את המשרה לאחר. אם חסר לו אותו כשרון, יש לבחור אחר במקומו. ושעה שבוחנים את מעלת הבן, הרי סגולתו המוסרית מכרעת, ממלא מקומו ביראת חטא. אם הוא חסר חכמה והכשרה עיונית, מלמדן אותו. אך אם הוא חסר יראת חטא, קיפח את זכותו (כתובות קג, ב; רמב"ם מלכים א, ז). עיקרון זה של 'זכות ירושה מותנית' מאחד את המעלות של זכות ירושה וזכות בחירה ואין בו מחסרונות כל אחת בנפרד.

וּמִזֶּרַעְךָ לֹא תִתֵּן לְהַעֲבִיר לַמִּלֶּכֶךְ וְלֹא תַחַלֵּל אֶת שֵׁם
אֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה': (יח כא)

הנה הזכיר הכתוב כי העברת הזרע למולך הוא חלול השם ובפרשה האחרת (כ, ג) מוסיף 'לְמַעַן טַמֵּא אֶת מִקְדָּשִׁי וְלַחַלֵּל אֶת שֵׁם קְדָשִׁי'.

כתב הרמב"ן שיש לבאר על דרך האמת שישראל זרע הקודש נולדים בבית ה', וזה טעם 'אשר ילדו לי', והנה המקריב אותו למולך מטמא מקדשו ומחלל שמו הגדול כלשון (כא, טו) 'וְלֹא יַחַלֵּל זֶרְעוֹ בְּעַמּוּיֹו', ולכך אמר בו (כ, ג) 'וְאֲנִי אֶתֵּן אֶת פְּנֵי בְּאִישׁ הַהוּא' (שם ה) 'וְשִׁמְתִּי אֲנִי אֶת פְּנֵי בְּאִישׁ הַהוּא', והמשכיל יבין.

וְשִׁמְרֶתֶם אֶת מְשִׁמְרֹתַי לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת מַחְקוֹת הַתּוֹעֵבֹת
אֲשֶׁר נַעֲשׂוּ לְפָנֶיכֶם וְלֹא תִטְמְאוּ בָהֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם:
(יח ל)

כתב ה'אור החיים: 'וְשִׁמְרֶתֶם אֶת מְשִׁמְרֹתַי יְצוּ ה' על הגדרים השומרים לבלתי יבא להכשל בתיעוב, והוא אומרו 'וְשִׁמְרֶתֶם אֶת מְשִׁמְרֹתַי' פירוש משמרת הגדר, והטעם לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת וְגו' אפילו בשוגג, והגם שלא תתחייב על התיעוב בשוגג, ואעפ"כ אתם מתטמאים במעשה התיעוב, והוא אומרו 'וְלֹא תִטְמְאוּ בָהֶם', ולחשש זה, תשמרו משמרתני. ואומרו 'אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם', נתכוון לומר כי בהטמאם אפילו בשוגג הם נגרעים מערך זה שיתייחד שמו יתברך עליהם, כי התיעוב, בכל מציאות שיהיה, יפעיל פירוד בין ישראל ובין השכינה, שאין שכינה שורה אלא על המושלל מהכיעור ההוא, וקדוש יאמר לו, כל הכתוב לחיים.

פניני אגדה לפסח

כתב ה'טעמא דקרא': הנה התוס' בסוכה (לח, א ד"ה מי) כתבו, דאשה פטורה מהלל דסוכות וכן דעצרת, וטעמא משום דמצוה שהזמן גרמא היא, אע"ג דבהלל דלילי פסחים משמע בפרק ערבי פסחים (פסחים קח, א) דמחייבי בד' כוסות, ומסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהם הלל והגדה, שאני הלל דפסח דעל הנס בא, ואף הן היו באותו הנס, אבל כאן לא על הנס אמור.

והעיר ח"א, דלמה כאן הוצרכו התוס' להוסיף מפני שאף הנשים היו באותו הנס, והלא אפילו אם לא היו באותו הנס ג"כ חייבות בהלל דליל פסח, דמכיון שאין עצם היום גורם קריאתו אלא הנס שהיה, שוב אין זה מצוה שהזמן גרמא, ותו לא צריך להטעם דאף הן היו באותו הנס.

ונראה, דמש"כ התוס' שאף הן היו באותו הנס אין כוונתם שגם הנשים היו בנס דיציאת מצרים, אלא כוונתם למש"כ רש"י ורשב"ם שם (צט, ב) בשם המד"ר דחז"ל תיקנו ד' כוסות כנגד ד' לשונות של גאולה דכתיבי בריש פרשת וארא, דהיינו שיציאת מצרים היתה ע"פ ד' גאולות שבפסוקים, וזוהי כוונת התוס' שגם הנשים יצאו ממצרים ע"פ ד' לשונות גאולה אלו ובמילא גם הנשים חייבות בד' כוסות שנתקנו כנגד הד' ובמילא חייבות בהלל דליל פסח דלא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהם הלל ואגדה, אבל בסוכות שהטעם הוא כי בסוכות הושבתי את בני ישראל, יתכן דלמ"ד (סוכה יא, ב) דסוכות ממש עשו להם, אולי הנשים לא הוצרכו כ"כ לסוכות, וסגי היה להם בענני הכבוד ומשום הכי פטורות מהלל בסוכות.

בברכה בסוף 'מגיד' אומרים אנו: אֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וְהִגִּיעֵנוּ הַלֵּילָה הַזֶּה לְאֶכֶל בּוֹ מַצָּה וּמְרוֹר. כֵּן ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יִגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדֵים וְלְרִגְלִים אַחֵרִים הַבָּאִים לְקַרְאֵתְנוּ לְשָׁלוֹם

בהגדה מדובר על נס יציאת מצרים ובכך עסקינן, ומדוע מזכיר הכתוב שנזכה ש'יגיענו למועדים ולרגלים אחרים?' – כאשר נזכה ונגיע אליהם במועדם לבטח זכור נזכרים.

מרבית חגי ישראל ומועדיו, תחילתם ויסודם – ביעת צרה היא ליעקב, ומשנושענו – חוגגים אנו. חג הפסח – כתוצאה משחרור משעבוד עול מצרים, חג החנוכה – השתחררותנו מעול היוונים, חג הפורים – הצלתנו מידיו של המן הרשע – ועל כל אלה מודים אנו לבורא העולם.

עתה, בליל הסדר, מבקשים אנו מהקב"ה 'מוֹעֲדִים וְרַגְלִים אַחֲרֵיכֶם', שתהיה לנו שמחה 'נטו', שמחה לשמה, ולא בגין כך שנחלצנו מצרה ומצוקה שקדמו למועדים אלה...

(ר' אריה היה אומר, מפי השמועה, עיון תפילה)

שנינו (אבות ה, ד) עֲשֶׂה נִסִּים נַעֲשׂוּ לְאַבּוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם וְעֲשֶׂהָ עַל הַיָּם. עֲשֶׂה מִכּוֹת הַיָּבֵיא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם וְעֲשֶׂה עַל הַיָּם:
וצריך ביאור מדוע כלפי עשרת המכות הודגש כי 'הביא הקדוש ברוך הוא' ואילו כלפי עשרת הניסים נכתב בסתם 'נעשו לאבותינו'.

כתב הפרקי משה' לבאר: אשר על כן לבי אומר לי באמת ובתמים מהכרח הקושיה הזאת שהשתי עשרות ניסים שנעשו לאבותינו לא היו רק במה שנצולו מהשתי עשרות של מכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים וישה בים, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל. ועל כן לא אמר שעשה השם ית' הניסים הנזכרים יען נעשו מאליהם, במה שהכה את המצרים לבדם ונצולו הם, והוא דקדוק אמתי ונכון אצלי. ונתיישבה המשנה על נכון שהניסים היו שתיים שהם ארבע כי המכות היו ניסים ומופתים כנודע והיו כפולים בבוא המכות על המצרים לבדם כנזכר.

מצינו (פסחים קטז, ב) אמר רב אחא בר יעקב סומא פטור מלומר הגדה כתיב הכא (שמות יג, ח) 'בַּעֲבוּר זֶה' וכתוב התם (דברים כא, כ) 'בַּיָּנּוּ זֶה סוֹכֵר וּמִכָּה', מה להלן פרט לסומא אף כאן פרט לסומין.

כתב ה'משך חכמה' (שמות יג, ח): והדבר נפלא וצריך ביאור, ונראה פירושו דסומא אשר ראות עינו אין לו והעולם חשך בעדו והוא אסור בעורון עיניו, מה איכפת ליה אם ישב בבית האסורים ואיזה שעבוד יש עליו, האם הוא ניצל משעבוד פרעה ועמו, ובמה עבד מתחלה את פרעה, ובמה יצא לחפשי. רק כי הוא צריך להודות על ציורו בנפשו שבניו המה חפשים, ואם לא הוציאו השם ממצרים הרי בניו היו משועבדים לפרעה במצרים, לכן מביא שבן סומים אינו נעשה בן סורר ומורה, מטעם שמי שהוא סומא ונחשב כמת, ואינו שמח במעדנות הבריאה הברוכה, והעולם ומסיבותיו המה לטורח ומשא על נפשו, אינו מקושר בנפשו לבניו, אשר אם בל ישמען בקולו יחרה לו, אף לבו חרד שמא יצא הבן לתרבות רעה, גם בניו כנכרים נחשבו לו, לא יקח חלק בשמחתם ולא ידאג ביגונם, ולכן אינו נעשה בן סורר ומורה, שהסומא אשר חשוב כמת כבר מת התפעלותו אשר בנו זולל וסובא.

ולכן פטור סומא מלומר הגדה כיון שעל עצמו אינו צריך להודות וגם על בניו לא יחוש לטובתם גם רעתם, לכן פטור מלאודיי ולשבחויי, וזה שהביא הגמרא מ'בְּנֵי נְהוֹ' הנאמר בסורר ומורה, והדבר מושכל ודו"ק.

הרב חיים טאול ב"ר טמואל גריינמן

בעל 'חידושים וביאורים' נפטר כ"א ניסן תשע"ה

השקפה נכונה ע"י עסק התורה

כתב הרמב"ן, בהקדמתו לספר המלחמות, שאין חכמת התורה כחכמת התשבורת, כי כל ראייה יש לה מסלות, אבל הדברים הם הכרעה שכלית ונטיית הנפש, והאמת שאם בדומם וצומח אצורה חכמה עד אין חקר, על אחת כמה וכמה בנפש המדבר, ועל אחת כמה וכמה בתורה אשר היא יצירת החכמה שברא הבורא ית'. ומה אפס אפסים מחשבותינו בה ביחס לאמתותה, אבל אסתכל באורייתא וברא עלמא במצוות, אשר אחת מהן, והיא הגדולה שבהן, היא לעסוק בתורה זו. במה שנקרא אצלנו שכלנו והבנתנו, ולא עוד אלא שאלו שזכו להתעלות בזה רשאים לדון ולהורות על פי השקפתם, ובבית דין של מעלה דנין לפי הכרעתם. הא ודאי אין כאן אלא הבנת הלב שהיא המשתפת גוף ונפש ליצירה אחת, לפי מה שזכה האדם לאור הפנימי בס"ד.

ואם הדברים אמורים בהלכות שהנושא שבהן מפורש, על אחת כמה וכמה בהלכות המתחדשות, ובעיקר בקביעת דברים שאין להם קשר ישיר עם הלכה מן ההלכות הפרטיות, כמו ההשקפה על מאורעות העולם ובייחוד על מאורעותינו, אשר עמדתנו בנוגע אליהם, נקבעת מאליה מתוך הרגשה פנימית לפי מדת האמת והקדושה שכל אדם זוכה לה, ובדברים אלו כל נטיה מן האמת משבשת דברים מהי"ג עיקרים כך שכפשע בין המינוח לדעות האמיתיות, וכמעט לא יתכן שאיש אשר טרם זכה להתייגעות בעמל התורה שנים רבות, תוך תפלה למי שהחכמה שלו, יזכה להבנה אמיתית והשקפה נכונה מעצמו בכל הדברים. אבל אחרי שזכה לאמונת חכמים בידיעה ברורה, כי אף באמירתם על שמאל שהוא ימין, הוא הנכון והברור, ואנחנו טח מראות עינינו, הרי באופן טבעי נשרשת בלבו עמדת החכמים והשקפתם על כל החיים המהלכים תחת השמש, והדברים בעיניו כמציאות מוחשת, וכל בעיותיו ומשאלותיו נפתרים בהתאם לאמת הלזה, וגם זה בכלל אמרם (ברכות ז, ב) 'גדולה שמושה יותר מלמודה'.

ובדברים אלו השטן מקטרג עליהם הרבה, בהיותם עיקרי תורה, ומזמין לכל אדם נסיונות הרבה, ובייחוד לאלה אשר לא זכו להיותם נבראים בתוך ד"א של הלכה, ולכל דעה כוזבת כבר יש לו מן המוכן אילנות רברבין להתלות עליה, מן החיים או מן המתים, והרי הוא מטיל ספק ביסודי הדת והאדם מפרפר בין ת"ח לאפיקורס, למשל ההשקפה על המדינה, אשר הננו רואים בה הגדלת הפורענות, כי איך אפשר להיות יותר גרוע מאשר יהודים עוברים בפרהסיא ובשאת נפש על כל תרי"ג מצות, ובמקום תורה שניתנה מסיני איוו להם משפטים בל ידעום מן העכו"ם למיניהם, למען היות ככל הגויים. הרי אין לך מרד וחלול השם גדול מזה, והם המושלים והמתיימרים להציג את כמיהת הגלות והייעודים, והרי אין ספק כי מוטב היה אילו היינו תחת ממשלת נכרים כדוגמת אחינו בארה"ב וכיו"ב, ולא היה סיפק ביד הכופרים להתרברב ולהשתלט על כל מערכות החינוך ושאר המערכות להעביר על הדת רוב רובם של עוללינו וטפנו, והרי נבחר מות מחיים אם לא נקיים חובתנו בעולמנו, ואילו השקפת הרופפים...

למעשה אין לו לאדם אלא לעסוק בתורה בעמל ולבקש רחמים ממי שהחכמה שלו, ובזה מובטח לו, בהקדמת יראת חטא, שתהא חכמתו מתקיימת ודעותיו נכונות ולא יצא מכשול מתח"י, כמובן הדבר כביר ימים ורב העמל, ונעימות נצח.

בהיותך חביב לי וראיתיך מבקש האמת, מצאתי לנכון להבהיר לך את מחשבותי, ואם אמנם באמת דעותיך תואמות השקפתי, הנה אמת הנה נכון.

(אגרות בספר 'חידוד וחיזוק', אגרת ח)